

559, 676, 677; Brockelmann, *GAL*, II, 274, 297; *Suppl.*, I, 817, 824, 929; II, 296-297, 581; *İzâhu'l-meknûn*, I, 250; *Hediyyetü'l-ârifîn*, II, 406-407; Safâ, *Edebiyyât*, III/2, s. 276-277, 1227-1228; Sarton, *Introduction*, II, 1017-1020; VI, 1049-1051; Mütebâ Minovî, "Molla Kutb Şirâzi", *Yâdnâme-i İrânîyye Minorsky* (haz. Mütebâ Minovî – İrec Efşâr), Tahran 1969, s. 165-205; Seyyed Hossein Nasr, "Qutb al-Din al-Shirâzi", *DSB*, XI, 247-253; Ramazan Şeşen, *Nevâdirü'l-mahtûâtü'l-'Arabîyye fî mektebâti Türkiyye*, Beyrut 1400/1980, II, 322-323; Azmi Şerbetçi, *Kutbuddîn-i Şirâzi: Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri* (İlans tezi, 1982), İÜ Ed. Fak.; E. Wiedemann, "Kutbeddin", *İA*, VI, 1049-1051; a.m.f., "Kutb al-Din Şirâzi", *EF*² (İng.), V, 547-548.

AZMI ŞERBETÇİ

KUTBÜDDİN et-TAHTÂNİ

(bk. RÂZÎ, *Kutbuddin*).

KUTBÜDDİNZÂDE İZNİKİ

(قطب الدين زاده ازنقي)

(ö. 885/1480)

Osmanlı âlimi ve mutasavvıfı.

İznik'te doğdu. Eserlerinde adını Mehmed b. Mevlâ Kutbuddin İznikî şeklinde zikretmesi, bir kısım kaynaklarda isminin önce veya sonra kaydedilen Muhyiddin adının sonradan eklendiğini göstermektedir. Babası Kutbuddin İznikî'ye nisbetle Kutbuddinzâde diye tanındı. Hakkındaki bir kısım bilgiler bazı kaynaklarda babasına ait bilgilerle karıştırılmıştır. Kutbuddinzâde, Molla Fenârî'nin öğrencisi oldu. İznik Orhan Gazi Medresesi müderrisliğiyle İznik kadılığı ve müftülüğünü birlikte yürüttü (Mecdi, s. 125). Molla Fenârî'nin torunu Hasan Çelebi 875'te (1470) Orhan Gazi Medresesi'nde görevlendirildiği sırada (Belîğ, s. 250) Kutbuddinzâde'den faydalandı (Kâtib Çelebi, *Süllemü'l-vüşûl*, vr. 79^b). Fâtih Sultan Mehmed'in Eğriboz (875/1470) ve Boğdan (881/1476) seferlerine katılan Kutbuddinzâde, *Münevvirü'd-da'avât* adlı eserinde bu seferlerde ordunun muzaffer olması için askerin okuması gereken duaları derlediğini belirtir (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 1802, vr. 85^b; burada dualar da kaydedilmiştir). Ayrıca cihadla ilgili kaleme aldığı Türkçe eserinin girişinde (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 1802, vr. 97^b), 885'te (1480) Rodos adasının fethinde bulunarak askeri teşvik için Türkçe bir risâle hazırladığını ve burada da fethin gerçekleşmesi için okunması gereken duaları yazıp askere dağıttığını söyler. Kutbuddinzâde'nin, Fâtih Sultan Mehmed'in

Mahmud Paşa'yı sadâretten azlinde onu teselli için bir mektup yazması (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 4223, vr. 90^b-92^a) ve bazı eserlerinde kendisinden övgüyle bahsetmesi (*Risâle ihticâcî Âdem ma'a Mûsâ 'aleyhime's-selâm*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, 4223, vr. 27^a) sadrazamla çok yakın dostluklarının olduğunu göstermektedir. Kaynaklarda ilim tahsil ettikten sonra tasavvuf yoluna girdiği ve şeriatla tarikatı birleştirdiği özellikle belirtildiği halde onun mensup olduğu tarikatın ve şeyhin adı kaydedilmemiştir. Kendisi de bazı eserlerinde tasavvufa intisabı olduğunu bildirmiş, ancak şeyhinin adını vermemiştir. Bununla birlikte Zeyniyye tarikatı evrâdını şerhetmesi ve bu evrâda bazı ilâveler yaptığını söylemesi (*Münevvirü'd-da'avât*, vr. 63^a), bir eserinde Zeyniyye'nin kurucusu Zeynüddin el-Hâfî'yi "seyyidünâ, sultânü'l-evliyâ, vârisü hatmü'l-evliyâ" gibi vasıflarla anması (*Şerhu 'Sübhâneke mâ 'arafnâke hakka ma'rifetike*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 4223, vr. 18^a) onun bu tarikata mensup olabileceğini göstermektedir. Kutbuddinzâde'nin kabri İznik'te babasının mezarı yanındadır.

Anadolu'da Dâvûd-i Kayserî, Molla Fenârî gibi âlimlerce temsil edilen ve Muhyiddin İbnü'l-Arabî'ye nisbet edilen Ekberîyye mektebinin görüşleri daha sonra Kutbuddinzâde tarafından sürdürülmüştür. *Müzilü's-şek* adlı risâlesinden, İbnü'l-Arabî'nin Firavun'un imanı ve kâfirlerin cehennemdeki durumuyla ilgili görüşlerini açıklaması sebebiyle 871'de (1466) çok ciddi tartışmaların meydana geldiği, doğabilecek kargaşanın başta Sadrazam Mahmud Paşa olmak üzere birçok âlim ve şeyhin gayretiyle önlediği anlaşılmaktadır.

Eserleri. 1. *Fethü Miftâhi'l-ğayb*. Sadreddin Konevî'nin *Miftâhu'l-ğayb* isimli eserinin şerhidir. Müellif bu kitabını, aynı eser için Molla Fenârî'nin *Misbâhu'l-üns* adıyla yazdığı şerhteki bazı muğlak yerleri açıklamak ve esas konuyu teferruatla ayıklamak amacıyla Fâtih Sultan Mehmed'in isteği üzerine kaleme aldığını ve 874 (1469) yılında altı ay gibi kısa bir sürede bitirdiğini girişte belirtmiştir. Birçok yazması bulunan eserin, müellif tarafından gözden geçirilen ve sayfa kenarlarına bazı notlar düşülen bir nüshası Râgıb Paşa Kütüphanesi'ndedir (nr. 692). Bursalı Mehmed Tâhir bu nüshanın müellif hattı olduğunu belirtir (*Osmanlı Müellif-*

leri, I, 159-160). Şerhin 874'te (1469) müellif nüshasıyla mukabele edilmiş bir yazması da Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (Şehid Ali Paşa, nr. 1271; burada adı *Fethü Mefâtihi'l-ğayb* şeklinde yazılmıştır). Eserin Konya Mevlânâ Müzesi'nde (nr. 1632) bulunan nüshası, sonundaki kayıttan anlaşıldığına göre tamamlandıktan üç yıl sonra 877'de (1472) müellif tarafından tashih edilmiştir. 2. *et-Ta'bîrü'l-münîf ve't-te'vilü's-şerîf* (*Kitâb-ı Ta'bîr-nâme*) (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 1733; Hasan Hayri, nr. 112). Rûya tabirine dair olan eser *'İlmü't-ta'bîr* adıyla da bilinir. 3. *Münevvirü'd-da'avât* (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 1802). Bazı kaynaklarda yanlışlıkla *Münyetü't-ta'avât* şeklinde kaydedilmiştir (*Osmanlı Müellifleri*, I, 160; *Hediyyetü'l-ârifîn*, II, 211). 4. *Tenvîrü'l-evrâd*. Zeynüddin el-Hâfî'nin derlediği *Evrâd-ı Zeyniyye*'nin şerhidir. Kütüphane kayıtlarında *Şerhu virdi'l-meşâyih* ismiyle de geçen eser diğer bazı kayıtlarda da yanlışlıkla *Şerhu evrâd-ı fethiyye* şeklinde zikredilmiştir. Eserin müellif hayatı iken istinsah edilen birçok nüshası bulunmaktadır (meselâ bk. Süleymaniye Ktp., Amcazâde Hüseyin Paşa, nr. 290; Fâtih, nr. 2852; Lâleli, nr. 1593). 5. *Şerhu 'Sübhâneke mâ 'arafnâke hakka ma'rifetike* (Râgıb Paşa Ktp., nr. 692; Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 4223, Yazma Bağışlar, nr. 4345). Râgıb Paşa Kütüphanesi'ndeki nüshada sayfa kenarlarına düşülen notların müellife ait olduğu ve eserin müellif tarafından tashih edildiği belirtilmiştir. 6. *Risâle fî kavli'n-nebî (a.s.) 'el-'Ulemâ'ü ve-reşetü'l-enbiya'* (*Risâletü's-sahûriyye ve'l-iftâriyye*) (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 4223; Fâtih, nr. 2852). Eserin birbirinden farklı iki adının, muhtevanın bir kısmı dikkate alınarak başkaları tarafından konulduğu anlaşılmaktadır. 7. *Müzilü's-şek fî aqsâmî'l-kefere* (*Risâle fî kavli İbn 'Arabî fî imâni Fir'avn*) (Râgıb Paşa Ktp., nr. 692; Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 2504, 4223). İslâm'ın tebliği kendilerine ulaşmayan kimselerin âhiretteki durumuyla ilgili olan risâlenin bu adlarının önceki eser gibi başkaları tarafından muhtevanın bir kısmı dikkate alınarak verildiği anlaşılmaktadır. Müellif, Firavun'un imanı ve kâfirlerin cehennemdeki durumuna dair daha önce Muhyiddin İbnü'l-Arabî'den naklen söylediği sözlerin ciddi tartışmalara sebep olması üzerine risâlenin girişinde bu hususla ilgili bir açıklama

kaleme aldığından eseri İbnü'l-Arabî'nin sözlerinin izahı zannedenler olmuştur. Risâlenin İbnü'l-Arabî'nin ilgili görüşlerine reddiye şeklinde nitelendirilmesi de (*DîA*, V, 527) doğru değildir. Râgıb Paşa Kütüphanesi'ndeki nüshanın sonunda müellif bu nüshayı gözden geçirdiğini ve sayfa kenarındaki notların kendisine ait olduğunu belirtmektedir. 8. *Risâle fi hikmeti halkı'l-kumle* (Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 4345, Hacı Mahmud Efendi, nr. 4223; Râgıb Paşa Ktp., nr. 692). Bazı haşeratin yaratılmasındaki hikmetlerle ilgilidir. 9. *Risâle ihticâcî Âdem ma'a Mûsâ 'aleyhime's-selâm* (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 4223; Lâleli, nr. 1593; Râgıb Paşa Ktp., nr. 692). Hz. Âdem ile Mûsâ arasında Allah'ın huzurunda geçtiği belirtilen bir münazaraya dair hadisün şerhi niteliğindedir. 10. *Mürşidü'l-müte'ehhil* (bazı nüshalarda *Mürşidü'l-müte'ehhilin*). Birçok nüshası bulunan eserde (meselâ bk. Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 1941; Dârü'l-Mesnevî, nr. 152 [bu nüsha yanlışlıkla Birgivî Mehmed Efendi'ye nisbet edilmiştir]; Beyazıt Devlet Ktp., Bayezid, nr. 3178) düğün ve nikâhın âdâbı, karı-kocanın birbirlerine karşı hakları gibi konular ele alınmıştır. Kitabın İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi ile (TY, nr. 7179) Saraybosna'da Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi'nde (Gazi Hüsrev Begova Biblioteka-Sarayev, Hromozade Sâlih, nr. 2985; trc. Müstakimzâde) birer Türkçe tercümesi bulunmaktadır. Eserin Salih Şeref tarafından sadeleştirilmiş Türkçe tercümesi mütercimi belirtilmeden Kutbuddin İznîki'ye nisbet edilerek neşredilmiştir (*Evlî Müslümanlara Rehber Mürşid-i Mutehhillin*, İstanbul 1966).

Kutbuddinzâde'nin bu Arapça eserlerinden başka Yûsuf kelimesinin anlamı ve bir peygambere isim olarak verilmesinin hikmeti hakkında yine Arapça (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 4223), teravîh namazıyla ilgili Türkçe (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 1802), gazâ ve cihadla ilgili biri Arapça (Süleymaniye Ktp., Amcazâde Hüseyin Paşa, nr. 454) diğeri Türkçe (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 1802) olmak üzere dört risâlesi daha vardır. Kutbuddinzâde'ye nisbet edilen *Risâle fi 'ademi cevâzi tekfîri ehli'l-kible* (Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 2041) ve *Risâle fi ziyâdeti'l-ömr ve nakşihî* (Süleymaniye Ktp., Süleymaniye, nr. 708) adlı risâlelerin müellifin bir eserinden istinsah edilmiş birer sayfadan ibaret oldukları anlaşılmıştır.

Kütüphanelerde Kutbuddinzâde adına kaydedilen *Risâle fi beyâni elfâzî'l-küfr* (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2263; Hasan Hüsnü Paşa, nr. 312) oğlu Ebû Ali Çelebi'ye aittir. Müellif, Şehzade Korkut için hazırladığı bu eserinde babasının adını anmakta (vr. 2^a, 5^b) ve bir kitâbindan nakilde bulunmaktadır (vr. 5^b). Yine kaynaklarda Kutbuddinzâde'ye nisbet edilen ve Sadreddin Konevî'nin *en-Nuşûs* isimli kitabının şerhi olan *Zübdetü't-tahkîk ve nüzhetü't-tevfîk* adlı eserle (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 4805) İbnü'l-Arabî'nin bazı görüşlerinin açıklandığı diğer bir risâle (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 4805) Pîr Muhammed b. Kutbuddin Hüyî'ye aittir. Kutbuddinzâde'ye kaynaklarda daha başka eserler de izâfe edilmiştir (Kâtib Çelebi, *Sülemü'l-vûşûl*, vr. 221^b; *Osmanlı Müellifleri*, I, 160; *Hediyetü'l-ârifin*, II, 211). Kâtib Çelebi onun inşa ilminde de mâhir olduğunu belirtmektedir (*Sülemü'l-vûşûl*, vr. 221^b).

BİBLİYOGRAFYA :

Taşköprizâde, *eş-Şekâ'ik*, s.106-107; Küçük Nişancı Mehmed Paşa, *Târih*, İstanbul 1290, s. 142; Mecdî, *Şekâik Tercümesi*, s. 125; Hoca Sâdeddin, *Tâcû't-tevârih*, İstanbul 1280, II, 458-459; Kâtib Çelebi, *Sülemü'l-vûşûl ilâ tabakâtî'l-fuhûl*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1887, vr. 79^b, 221^b; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1655, 1768; Belîğ, *Güldeste*, s. 250; *Osmanlı Müellifleri*, I, 159-160; *Hediyetü'l-ârifin*, II, 211; Gölpinarlı, *Katalog*, I, 201; S. Yıldız Ötügen v.dğr., *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, Ankara 1986, IV, 250-251; Osman Ergin, "Sadrad-din al-Qunawî ve Eserleri", *ŞM*, II (1957), s. 69-70; "Kuṭb al-Din-zâde", *El²* (İng.), V, 548.

REŞAT ÖNGÖREN

KUTEYBE b. MÜSLİM

(قتيبة بن مسلم)

Ebû Hafs Kuteybe b. Müslim
b. Amr el-Bâhilî
(ö. 96/715)

Emevîler'in Horasan valisi,
Mâverâünnehir fâtihî.

49 (669) yılında Basra'da doğdu. Kays Aylân'a mensup Bâhile kabilesindendir. Babası Müslim b. Amr, Araplar arasında küçümsendiği söylenen bu kabilenin lideriydi ve kahramanlığıyla meşhur olmuştu. Dimaşk'a giderek I. Yezîd'in nedimleri arasına giren Müslim, Ubeydullah b. Ziyâd'ın Irak valiliğine tayin emrini götürdükten sonra tekrar Basra'ya döndü. Ancak Yezîd'den gördüğü yakınlığa rağmen Emevîler'e isyan eden Abdullah b. Zü-

beyr'i destekledi ve onun kardeşi Mus'ab ile birlikte öldürüldü (72/691).

Abdullah b. Cârûd 76 (695) yılında Basra'da Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî'ye karşı isyan ettiği sırada Kuteybe kendisi gibi Kays kabilesine mensup olan Haccâc'a sâhip çıktı ve kabilesinin başında onun askerinin sağ koluna kumanda etti. İsyanı bastıran Haccâc'ın güven ve takdirini kazandı, onun yakınları arasına girdi. Ertesi yıl Hâricî lideri Şebîb b. Yezîd isyanının bastırılmasında da büyük rol oynadı. Haccâc, karşılaştığı en büyük tehlike olan İbnü'l-Eş'as isyanında ve bilhassa Deyrülce-mâcim savaşında önemli yardımını gördüğü Kuteybe'yi 83 (702) yılında Rey valiliğine tayin etti. Bir süre sonra da onu Horasan valiliğine getirmek istedi ve bu konuda Halife Abdülmelik'i ikna etmeyi başardı. Kuteybe'nin bu göreve Abdülmelik'in ölümü üzerine yerine geçen oğlu Velîd tarafından getirildiği de kaydedilmektedir (86/705).

Haccâc'a bağlı olarak Horasan valiliğine getirilen Kuteybe vilâyet merkezi Merv'e ulaşınca hemen sefer hazırlıklarına başladı. Tohâristan'ın merkezi Belh'ten isyan haberi gelince ordusuyla oraya yöneldi. Tâlekân'a vardığında Belh dihkânları isyandan vazgeçip teslim olduklarını bildirdiler. Kuteybe onları da yanına alarak Ceyhun nehrini geçti. Bu sırada Sagâniyân hükümdarı şehrin anahtarlarını ona teslim etti ve bağlılığını bildirdi. Kuteybe daha sonra Tohâristan şehirlerinden Aherun ve Şûmân üzerine yürüdü. Bu iki şehrin hükümdarının vergi karşılığında barış teklifini kabul eden Kuteybe ordusu kardeşi Sâlih'e bırakarak Merv'e döndü. Sâlih onun ardından Kâşân ve Fergana'yı fethetti (86/705). Merv'e gelen Kuteybe, Tohâristan'ın Türk hükümdarı Nîzek Tarhan'a elçi göndererek ondan hâkimiyetini tanımasını ve elindeki müslüman esirleri serbest bırakmasını istedi. Teklifini kabul edip yanına gelen Nîzek ile onun başşehri Bâdegis'e girmemek şartıyla barış yaptı (87/706). Kuteybe Ceyhun'u geçip önemli bir ticaret merkezi olan Beykent üzerine yürüdü. Ancak Soğd halkından yardım alan şehrin fethinde oldukça zorlanmasına rağmen şehir halkını barış istemeye mecbur etti. Şehri teslim aldıktan sonra muhafız kıtaları bırakarak oradan ayrıldı. Dönüş yolunda Beykent halkının anlaşmayı bozup muhafız kıtalarını şehirden çıkardığını ve kumandanyla birlikte pek çok askerini öldürdüğünü haber alınca geri döndü. Bir ay süren kuşatma neticesinde şehir halkının